

ТМ	Г. XXVIII	Бр. 4	Стр. 317 - 323	Ниш	октобар - децембар	2004.
----	-----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 929:[2+1 Тејар де Шарден, П.

Прегледни научни рад

Примљено: 02.06.2004.

Радомир Ђорђевић

Београд

ПЈЕР ТЕЈАР ДЕ ШАРДЕН – ТЕОЛОГ, ФИЛОСОФ, НАУЧНИК

Резиме

У овом раду аутор пише о животу, раду и списима истакнутог француског мислиоца Пјера Тејара де Шардена (1881-1955), његовом схватању опште еволуције, човека као бића и космолошкој синтези.

Кључне речи: Пјер Тејар де Шарден, општа еволуција, космолошка синтеза

Тејар де Шарден спада без сумње у најистакнутије ствараоце тек минулог 20. столећа. Његов опус је разноврстан и веома обиман, живот богат али и драматичан. Већ сама чињеница да је он био ису-совац – теолог који је дакле имао не само да изучава науке, посебно природне него и да стоји на бранику темељних начела римокатоличке доктрине а да је као научник умногоме изашао из тих оквира својим налазима и критичким духом, збуњивала је многе. Многи су се питали: зар није минуло време и то одавно када су се теолози, свештеници бавили тзв. позитивним наукама, зар ти домени нису строго раздвојени, како вера и разум налазе своје место у критичком истраживању и великим, генералним синтезама? О његовим погледима писало се много, често са страху, нарочито палеонтолози писали су о његовим великим резултатима, теолози су расправљали о његовим општим теолошким начелима и њиховој инкомпатибилности са званичном доктрином римокатоличке вере а када су његова теолошка уверења осуђена и на њега бачена анатема, уследили су и бројни текстови о њему који су имали идеолошки, па и политички карактер.

Тејар де Шарден је само један од оних мислилаца који су имали такав удес, у веку за који се може рећи да је био обележен на посебан начин идеологијама које су снажно притискале слободну, критичку мисао и стваралаштво уопште – у философији, науци и уметности, а у крајњој линији и саму богословску мисао која се не може узимати као неки у свему завршени систем схватања и уверења. Али то није било карактеристика само римокатоличке цркве. И у православној цркви било је донекле слично стање. Двадесето столеће започиње у овој хришћанској цркви спектакуларним "одлучењем" Лава Толстоја 1901. године, када је на великим просторима Руске империје у свим црквама у једно исто време (према временским зонама рачунато) читан акт проклетства, и искључења из цркве овог писца и мислиоца који је дао своја тумачења јеванђеља. Било би погрешно мислити да су само цркве ограничавале слободну мисао!

Од смрти Тејара де Шардена прошло је безмало пола столећа. Иако се о њему писало много, не може се рећи да је његов опус истражен у целости, а још мање се може констатовати да су дате солидно утемељене оцене свих његових концепција. Могло би се рећи да смо тек сада у прилици да приступимо свестраним разматрањима живота и дела овог даровитог ствараоца. Тзв. временска дистанца, која је први услов за темељније оцењивање историјских појава уопште, стекла се већ умногоме; у историји науке неопходна је можда још већа дистанца, у тој дисциплине "правосуђе" је знатно спорије – упоређивање погледа неког ствараоца са погледима претходника као и са погледима својих савременика је веома сложен задатак. Ако још имамо у виду да је Тејар де Шарден радио у више области и научних дисциплина, јасно је да ће утврђивање и потпунија оцена његових резултата бити још сложенији задатак.

Пјер Тејар де Шарден (Teilhard, de Chardin) био је француски теолог, философ и научник који се бавио посебно палеонтологијом и антропологијом. Родио се у Сарсену код Клермон-Ферана, Оверењ, 1881. године, а умро 1955. године у Њујорку. Године 1899, када му је било 18. година, постаје члан Исусовачког реда, а 1911. године постао је свештеник. Докторску дисертацију под насловом *Сисари нижег млађег еоцена*, из области палеонтологије одбранио је на Сорбони. Учесник је у бројним геолошким и палеонтолошким експедицијама. Заједно са кинеским научником Пеј Вај-Чунгом открио је фосилне остатке тзв. *Синантропа*, пекиншког човека и по томе је постао познат широм света.

Значајни резултати до којих је он дошао, као и други резултати оног времена, потстакли су овог научника на различите шире интерпретације. Као даровит истраживач он је у тим интерпретацијама ишао до оних највиших ступњева – до генералних, најопштијих синтеза, до философских, космолошких синтеза. На почетку је био, рекло би се, занет једним идеалом – да радикално обнови хришћанско учење и усклади га са налазима науке, али је његов критички, ис-

траживачки дух прешао одређене границе које су биле утврђене, па је тако дошао под удар *Светог официја* или *Конгрегације за науку вере*. Због тога за живота није могао да објављује поједине философске списе; после бројних напада нарочито из конзервативних кругова цркве пренебрегаван је или сасвим негиран значај његових радова. Шестог децембра 1957. године издат је, чак, интерни налог да се де Шарденова дела повуку из употребе из свих библиотека, семинара, установа, да се обустави њихова продаја у црквеним књижарама списа који се издају, да се обустави њихово преводјење на друге језике а 10. јуна 1962. године службено су увршћена у *Индекс забрањених књига* (*Index librorum prohibitorum*). За живота де Шарден је објавио докторску дисертацију *Les mammifères de l'éocène inférieur* (*Cu-sари млађег еоцена*) 1922. и неке друге мање, стручне или специјалистичке прилоге. Остала дела у којима налазимо велике синтезе које имају теолошки, философски или научни карактер објављена су постхумно. Најважнија су: *Le Phénomène humain* (*Феномен човека*, 1955.), *Le Groupe zoologique humaine* (*Зоолошка људска група*, 1955.), *L'Apparition de l'Homme* (*Појава човека*, 1956.), *La Vision du Passé* (*Визија прошлости*, 1957.), *Le Milieu divin* (*Божанска средина*, 1957.), *L'Avenir de l'Homme* (*Будућност човека*, 1955.), *L'Energie humaine* (*Људска енергија*, 1956.), *Activation de l'Energie* (*Активирање енергије*), сабрана дела де Шардена у 9 књига објављена су у Паризу, у периоду од 1955. до 1965. године. Посебно је штампано дело *Химна Универсуму* (1961.) а за оцену његових погледа значајна је и преписка са Блонделом, са коментарима које је дао Анри де Либак. О де Шардену се, као што је поменуто, писало много, што се види из стручних библиографија које су својевремено објављене.

Тејар де Шарден се латио доиста великих задатака и био је посвећеник *sui generis*. Настојао је да представи развој васионе и човека у њој, да да космолошку слику света. Тежња за радикалном обновом хришћанства довела га је у сукоб са Римокатоличком црквом. Због тога је био лишен права да предаје на католичком Институту у Паризу. Његов научно-истраживачки дух био је толико снажан да је путовао готово по свим континентима бавећи се геолошким, палеонтолошким и другим истраживањима. Више од 20 година живео је у Кини, где је и дошао до значајних резултата у науци. После другог изгона из домовине живео је у САД.

У приликама као што је ова није могуће да се представе све значајне концепције Тејара де Шардена, због тога што су оне изложене у бројним његовим списима. Али као што то бива код плодних стваралаца један његов спис, може се рећи слободно, репрезентује његове погледе у великој мери, у њему можемо да нађемо неку врсту резимеа његових основних теолошких, философских и научних погледа. Реч је о спису који је и највише преводјен на разне језике –

Феномен човека,¹ који је и код нас имао више издања још од времена када су започети интензивнији разговори између католика и марксиста, средином шездесетих година. Тејар де Шарден је релативно рано увидео извесне ограничености неотомистичке доктрине, званичне доктрине римокатоличке цркве. Сматрао је да је она статична. У тежњи да обнови то учење и да га усклади са резултатима науке он је градио једну *генералну* теорију еволуције,² теорију којом је настојао да покаже развојност свега, па и човека као бића у склопу општег развоја. Тиме је он одбацивао и старозаветно предање о настанку човека. Човек као биће, јесте *највиши* производ органске еволуције, која је плод неорганске еволуције. Тако се на светски процес гледало као на *јединствен* процес у коме се могу разликовати само етапе и ступњеви неорганске и органске еволуције. Општа еволуција, према де Шардену, има три стадијума: преживот (литосфера), живот (биосфера) и појава човека (ноосфера). Ту се де Шарден нашао пред великим проблемима, пре свега пред проблемом настанка и суштине живе материје, који је настојао да реши развијајући једну специфичну форму монистичке концепције или философије. Одбацивао је и дуализам и спиритуализам. Сматрао је да је материја *матрица* духовности, на тај начин је мислио да се може избећи традиционални дуализам: материјализам – идеализам. За општи развој карактеристичан је својеврстан закон: физичкој енергији која по закону ентропије опада противстављена је духовна енергија, он је назива *радијална енергија* и она расте у току еволуције. Духовно начело иманентно је свему што постоји, дакле, налази се у свему и оно је носилац неке целовитости, оно се налази или је, како он пише, скривено још на нивоу атома и молекула. У живој материји сазнање има психичку форму, са човеком настаје самосазнање. Покретачка снага еволуције је целисходност сазнања. Еволуција има карактер ортогенезе, управљеног развоја, он гради једну теолошку концепцију у вези са тим. Развој је управљен, запажа се прогрес који је стреласт – увек напред и увис, иде ка замишљеном врху који он назива *Омега*, то је завршни пункт, он симболички означава Христа. Космогенеза је тако на одређен начин Христогенеза. Појава човека није крај еволуције, него могућност пораста, усавршавања свега. Појава човека је једно размеђе у даљем развоју. Самосазнање, самосвест води персонализацији,

¹ Пјер Тејар де Шарден *Феномен човека*, превела с француског Јованка Чемерићић, поговор написао др Вуко Павићевић, Бигз, Београд, 1979.

² Дарвин је, да подсетим, изградио теорију органске еволуције и њему је, као што је познато, била важна геолошка аргументација да би се боље утемељила палеонтолошка аргументација; отуд и његово позивање на ставове Чарлса Лајела. И пре Дарвина, као и после Дарвина, било је много теорија о органској еволуцији, али се више трагало за механизмима органске еволуције, а мање се разматрао комплекс проблема у вези са универзалном еволуцијом.

персонализација тежи социјализацији а ова, опет, неком једнодушју. Он гради у вези са тим једну хришћанску утопију. Друштвени развој тј. прогрес оснива се на општој љубави, моралне побуде добијају религиозну форму. Социјални идеал везује се за други долазак Христа на земљу, теологија је тако једнака Христологији. Ступањ ноосфере који наступа са човековом умношћу производ је међусобног деловања природе и друштва, то је нешто ново у општој еволуцији. Сам термин ноосфера у овом посебном значењу увели су Тејар де Шарден и Лероа. Они су, сматра се, били потстакнути на посебан начин предавањима на Сорбони која је држао руски академик Вернадски³ почетком двадесетих година двадесетог века о биосфери и проблемима геохемије. Дело Вернадског је објављено убрзо и на француском језику, али је овај научник касније развио посебна учења о биосфери и ноосфери у којима и ови појмови имају друкчија значења него у делима де Шардена.

Општи развој или општу еволуцију де Шарден види као стално напредовање. Оса и циљ тог управљеног развоја је тајанствена тачка Омега која је већ поменута. Мегасинтезу де Шардена карактеришу на свој начин облици монизма, атомизма, панпсихизма и пантеизма, али најважнија одлика његових целокупних извођења је идеја о јединству или повезаности свега, идеја о непрекидном развоју. То становиште се с правом означава и термином *космизам*, специфичан философски приступ, свестрано разматрање феномена у пресеку свих линија утицаја укључујући и оне утицаје који допиру из космичких пространа, без обзира на њихов мали или каткад занемарљив утицај на планетарна, земаљска збивања, њихово деловање се тек открива. Вернадски, који је већ споменут, није изазвао пажњу младог де Шардена на Сорбони случајно. Овај научник је само један у низу других руских мислилаца који су развијали учење космизма. На почетку тог низа мислилаца је Николај Фјодоров, такође неохришћански мислилац, али и научник-сањар, затим Циолковски, најпре сањар, а онда пионир совјетске космичке ере и Чижевски, после овог, који даље развија учења космизма – учења која имају и философски и научни карактер, које се и данас развија на разним странама. Земља је, према том становишту, планета на коју ути-

³ Тај важан спис Вернадског превео је и коментарисао код нас академик Синиша Станковић, 1961. године. Али читалац, заинтересован за теорију биосфере и ноосфере на основу каснијих резултата треба да користи руско издање тог списка који је Вернадски дорађивао, а његови следбеници приредили, 1987. године са допунским материјалима и анализама приређивача. Вернадски је иначе написао низ радова из историје и философије науке, спада међу ретке које је Стаљин не само толерисао него и уважавао.

чу и чиниоци из далеких космичких пространа.⁴ Она је, према де Шардену, млада планета, у развоју. Еволуциони процес је заправо стално подизање свести, понекад де Шарден пише издизање свести, то је помало речник геолога. Човек је средиште развоја и ту, у учењима де Шардена, има доста отступања од теолошких премиса. Он је, на пример, мислио као антрополог и палеонтолог да се не може говорити о моногенизму – пореклу човека од једног пара људи, док је једна енциклика налагала да се треба држати тог начела док се не истражи довољно прошлост. Ноосфера, која је наступила, одликује се ширењем у друге сфере, човек тако заснива све више рационалан однос према свему, пре свега према природи коју треба да чува. У том смислу су идеје де Шардена на одређен начин и данас актуелне или чак актуелније него у време када их је износио овај неуморни трагалац за тајнама човека и света. Исто то може се констатовати и за поједине идеје о човеку као бићу које се стално развија, он гради једну изузетно оптимистичку концепцију не само о човеку него и о друштву, као да се опире суморној стварности пре, за време и непосредно после Првог светског рата. Иступао је против расизма и антисемитизма. У делу *Феномен човека*, на основу кога су овде укратко представљена гледишта де Шардена у једној скици, овај мислилац пише поред осталог и следеће: "Погрешан је и противприродан егоцентрични идеал будућности, која би била искључиво намењена онима који би саможиво успели да стигну до крајње границе, 'свако за себе'. Нема тог елемента који би могао да се креће и да расте, а да то не буде са другим елементима и помоћу свих других уза се". Даље наставља: "Погрешан је и противприродан расистички идеал једне гране која само за себе присваја сокове Дрвета (мисли се на дрво живота – Р. Ђ.) и диже се на смрти других грана. Да би се пробиле до сунца, неопходно је да заједнички расту све гране крошње". Већ из ових редова може се видети донекле природа де Шарденовог специфичног израза у који су уткане теолошке и философске конструкције, научне идеје и њихове интерпретације, као и визије универзума будућности. Де Шарден даје једну велику космолошку конструкцију, приказује човека од ступња *homo fabera* ка ступњу *homo sapiensa*, деловање тзв. *радијалне енергије*, приказује свеопшту еволуцију која има теолошки карактер, усмереност према некој сврси. Са феноменом човека, тај еволуциони процес достиже одлучују-

⁴ Више о космизму, као општем философско-научном становишту, о претходницима и следбеницима Вернадског видети: Радомир Ђорђевић *Russian cosmism and its uprising effect on the development of space research* (with selective bibliography), Serbian astronomical Journal, N. 159, 105-109, Belgrade, August, 1999. Верзија на српском Радомир Ђорђевић *Философске антиципације и научне концепције руских космиста*, Теме, XXIII (1-2), 1999, 21-31.

ћи ступањ, човек преузима одговорност за даљи развој управо због тога што се сфера умности шири, ноосфера расте. Духовно и материјално чине *ткање универзума*, тако он назива васиону која после противречних процеса различите врсте преко дивергенције треба да достигне у будућности конвергенцију, ступањ надживота. Тековине науке и технологије имаће у овом процесу значајну улогу.

Radomir Đorđević, Beograd

**PIERRE TEIHARD de CHARDIN –
THEOLOGIAN, PHILOSOPHER, SCIENTIST**

Summary

In this article the author writes about the Life, the Works and the Papers of the respected French Thinker Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955), about his thoughts concerning the evolution general, Man as a human Being and the cosmological synthesis.

Key Words: Pierre Teilhard de Chardin, Evolution General, Cosmological Synthesis